

բկնի՝ ի՛ յօրն առագ սերի՛թի գեղ առ պատն եղեալ
սորմանլեկոցն մինն խառնել էր զն բազմա՛ն ժողովոցն,
եւ ոչ ինչ գոյր անգ առ ի՛ յնեալ է. եւ ի՛ միւս կողմն
էր ցած իբրեւ կէս կանգաւ, եւ անաջ ոչ գիտելով
զոչ լինին անգ ճաղին, սգման մեղէ դժմանա զեղ
առ այն կողմն ոպ՝ յերեմի եւ յուսանքն, եւ սկսան
թօթափել ի՛ վր միման ի՛ վար անկնք քան զհա-
րիւրն աւելի: Եւ անգ էր տեսանել զտա՛մաւ չնծա-
կաց եւ հառաքելաց եւ աննայ իւրեանց զվայ կոր-
ացոցոցն:»

«Այս գործ շփոթի է հոս յունին ուսմանն
մահառ թղթին, եւ հարցել ցնէզին իւր՝ ինչ է
պատահան ազգին հայոց խառնու, եւ նա չքմազիկս
լեալ առաց թէ ի՛ խնդրոյ իւրեանց զլուսնքն փոփոխու-
նալի փոթիլի իւրեանց վայ այն կործնել խառնել է նն:
Եւ ի՛ կրկնեն արդային՝ թէ այգայն լինել, վն էր խա-
վել լինելի, եւ զնորն անգստի՝ զհինն խնդրին. աչ
այգոս՝ ոչ առանց ենթադրաման ձեռ գիտն բան յոչ
բերել խնդրելով զիմ րոյնն խառնէք տեսելով. ձեռք
զուր ի՛ աննկնի վարել՝ զփաշայն զուին շա՛վել՝ ե
ստուգեցին պատմութե արքայն:»

«Եւ ի՛ յերկնիւ փաշային անդ իտեղն եկել՝ ի՛
բնակարանն իւր, եւ բերել զմեծամեծն ազգիս պա՛ն-
րն՝ զայլ քը ընտրել ի՛ պա՛րկրաւէ՛ եւ յեթնները՝-
զու՛մ օրն յւր նոր բակէն շէթին իջեցին զդո-
խօրն ի՛ կեծիլէկն նաւ նստացել՝ արտահալած արք
ի՛ սամանի բերթն:»

Կարելի՛ է անթաց աչքով կարդալ այն
տողերը, անմորմա՛ց յիշել Լյուիշ վատութիւնն
Հայ եկեղեցական բարձր պաշտօնեայի մը, որ իր
փառասանելի խնդրութեանն յազուրդ տալու
համար չի խղճար ամենագաղան միջոցներու գի-
մել եւ Զատիկի մեծելոյցի օրով վարձել ոճրա-
գործ Ենիկէլիւններու հրօսակ մը, առաջուց բե-
րել պահել զանոնք եկեղեցւոյ պահաւանին մէջ,
եւ ժամբարգուծելններու պահուն իսկ անոնց
թաժժական յարձակութեանն ենթարկել աղօ-
թող խնդժ ժողովուրդն, որուն ազնոցործ վային-
ները, Մայր Եկեղեցին կամարը թնկացնող
ազազակները, կը կարծեմ լսել զեւս այ-
սոր, Պարգիս Դպիրին գծած սա անփառու-
նակ պարզ նկարագրութեան մէջնէ... Ի՛նչ
անաթեմափայլ արարք Պրոֆօրունի որ, բարե-
բախտաբար շուտով կը յաղթահարուի ժողո-
վրեան բողբեկն, կը չքանայ ժողովրդեան ձայ-
նէն ժողովրդական անգրանիկ շարժման մը
նախննայ յաղմոնանլ եր գա որ սեղի կ'ու-
նենար Վ.Պոլսոյ Մայր Եկեղեցւոյն մէջ 18րդ
դարու առաջին կիսուն:

* * *

1753ին Նալեան Եակոբ պատրիարքի նա-
խագահութեամբ կը գումարի հոն Էջմիածնի
կաթողիկոսական ընտրութեան համար ընդհ.

ժողով, եւ կաթողիկոս Կ'որոշուի Ազեբասնդը
Կ.Պոլսեցի¹ որ տարի ու կես միայն պաշտօնա-
վարելով կը վաճաճի:

1756 Յունիսին գարննալ սեղի կ'ունենայ
կաթողիկոսական ընտրութեան ժողով, որ թէեւ
իր քուէն կու տայ Նալեան Եակոբ պատրիարքին,
բայց սա մերժելով, անոր տեղը կ'ընտրուի
Կ.Պոլսեցի Մահակ Կահրան Կուսաճը² որ
գժժախտաբար բախտ է՝ունենար Էջմիածնի գա-
ւանք վերնաբարձանալու եւ երկու երեք տարի ու
սինգ զեգերելէ յետոյ, կը հրաժարեցուցուի
վերջ ի վերջոյ:

1759ին Նալեան նոր ընդհ. ժողով մը կը
գումարէ ի Սուրբ Աստուածածին, եւ այս ան-
գամ վերնաբարձանալու Էջմիածնի կաթողիկոս
կ'ընտրէ Ազգը Եակոբ շահնեցին³:

Մայր Եկեղեցւոյն մէջ գումարած կաթա-
ղիկոսական ընտրութեան այս երեք ընդհ. ժո-
ղովներէն զատ Նալեան Եակոբ պատրիարք մեծ
ժողով մըն ալ կը կազմէ հոն 1764 մայիսին,
եւ իր հիւանդագին վիճակն յայտնելով հրա-
պարակաւ, կը հրաժարի պատրիարքութենէ եւ
իր տեղն ընտրել կու տայ հոն, Գրիգոր վար-
դապետ Պատմաճանաչը՝ Այս մասին Մարգիս
Դպիր Եովհաննէսեան կը գրէ հետեւեալը.

«Ի մէջ բազմահաւք եկզցին նր Ածածնի
հաւաքելով բոժ՝ եպիսկոպոսն՝ յակօր Թոճնն (նաւ-
գի՛ն ի՛ ջըրուէ, եւ կալարուէ) ի՛ վազմանոյ հնաւ-
դուէ, եւ անհաւակ լինին ի՛ զգործելոցն, անպիտ-
լան ի՛ շահաւետ խառնելոցն եւ ձեռնառնա՛նք զոն
ի՛ ճարտար բռնկաց) ինչին յօտարուէ՛ եւ մեծաւ օր-
հնու՛ք զդրգուր զրգու կարգե՛ց ի՛ տեղն իւր պարեմ
(որ սա աշակերտ էր Թեւոդոս պարեմ Ենէֆ եւ էր
վերջ իսկ Ենէֆ) եւ ինչն նստելով եւ զակարանին իւր
հօգալով անցոյց շնիւ մնացել՝ կ'ենան, եւ արամուէ
եւ տիրուա՛նք բոժ՝ եղեւ ժողրդէ՛նն անախանկից. վն
հօգեւոր հօրն մըրոյ հրժո՛րլոյ յաթռուոյն. եւ կ'օթո-
գին առնելոյց գինն նր հնապէս իւրոց:»

Այս Գրիգոր Պատրիարքը քանի մը տարի
պաշտօնավարելէ յետոյ կաթողիկի եւ ինչ-կա-
թողիկի սաստիկ վեճներուն առկնի, զրուած
կարգ մը անգագաներու իրեն դեմ ունեցած
ստոր ընթացքէն, ազգային մեծ ժողով մը կը
գումարէ Մայր Եկեղեցւոյն մէջ 1773 Նոյեմ-
բերին⁴, եւ իր հրաժարականն հրապարակաւ

¹ «Պատմ. Հայոց», Չափեան, Հատոր Գ, էջ 884:

² «Յարեցոյց Հիստորիոս», 1801, էջ 141:

³ «Անդ» էջ 865-866 եւ «Անդ» էջ 141:

⁴ «Անդ» էջ 866:

⁵ «Եկեղեցւորան Գր. Պատրիարքի Պատմական Բաւ-
նի Գործը» 1905, էջ 92 եւ «Պատմ. Հայոց» Չափեան Հա-
տոր Գ, էջ 872-873:

⁶ «Անդ» էջ 876 եւ «Եկեղեցւորան Գր. Պատրիարքի
Պատմական», «Իստաթիկ», Փարիզ 1905, էջ 200-203:

մաղթելն եւ բազմաւ աղաչանքով զվերացուցանելն այնցի խնդրելն զդեռ մեռելոց հոտերց, եւ լուսաւ աղաչանքսն այնտեղի, վերացուցանել հրամանն ասոր այնուհետեւ յառաջող երթալով զարիւղ քչՏի մի եւեթ, եւ տարեւալ ձգելն 'ի Բերաբոսո ինչ տեղի յանկեան ուրիշ գերեզմանատան

Չեմ կ'ընար շարունակել, կիսատ կը թողում Սարգիս դպիրին գծած սա աղիողորմ նկարագրութիւնը, որ սիրտ կ'արկնէ, ջնդերս կը գրգռէ: Վախ, հազար վախ այդ նահատակ շայրուն, որ բարձրատանձան չայ եկեղեցաւանի մը, չայ պատրիարքի մը ներոնականութեան զոհերն եղած են ժամանակին, եւ որոնց յիշատակն մէջ նուազ նուերական է ինձ այսօր եւ սուրբ, քան 1895ին եւ 1896ին ջարդուած ըրեւաւոր չայ մարտիրոսներուն յիշատակը . . .

Եւթն ու կէս տարի կը շարունակէ այսպէս Զաքարիա իր պատրիարքութիւնն եւ չայկամոյրիկէ ազգայիններու գէժ խստութիւններն այն աստիճանի կը հասցնէ, որ ժողովուրդը չկարենալով այլ եւս համբերել, զընած վար կ'անուս գինքն ու տեղը կը բերէ Պրոսպայի առաջնորդ Եովհաննէս եպիսկոպոս Համատանցին՝ 1781 յունիս 2ին:

Բայց արի՛ տես որ այս վերջին Զաքարիայն աւելի բռնաւոր կը հանդիսանայ. իր պաշտօնավարութեան առաջին օրէն, Սայր եկեղեցւոյն նկուղներուն մէջ տանջանաբան մը շինել հու տայ, հոն փակելու չայկամոյրիկները՝ զորս իր խնկրով կրօնի հետոններ կը համարէր. անոնց մեռելները թաղել կ'արգելէ, անոնց նորածններն անկնուղ կը պահէ, կը սահմանէ տեսակ տեսակ պատիժներ եւ հալածանքներ, չայոց պատրիարքը փոխանակ եկեղեցւոյ եւ Կաթողի բարեկարգութիւններով զբաղելու, նոր Պրոսպայի մը, Սկիւռնի մը գերը կ'ուզէ ստանձնել Ազգին մէջ եւ այնպիսի անողորմ անգթութեամբ մը, որ ժողովուրդեան համբերութիւնը կը հասցունէ այլ:

Սայր եկեղեցւոյն մէջ է դարձեալ որ 18րդ դարուն՝ երկրորդ անգամ ըլլալով, չայ ժողովուրդն առանց երկնելու ժամանակին տիրող բռնակալութիւնն, ըմբոստութեան ցոյց կ'ընէ, կը բողբէ, կ'ընդգիծէ Պատրիարքին գէժ ծնէի սպանաւորներով, եւ վար կ'անուս զայն իր Աթոռն. ինչպէս կը գրէ Սարգիս Կաթի Սարաֆ Եովհաննէսեան,

«Բռնանէս վարդապետն եղև պարիք Կ.Պոլսոյ, յամի ան 1781: Ում, յամանքն յունիսի Խ, յարջըրճի երկայնն ժժ 8 բերնի 'ի պրոսպայու յեղեկառէն իւրմէ. մուպալըրն, եւ եղին պարիքը սաս

ժժ՝ իրբև տանն եկն 'ի գրանէն բղելիի իղէլն ահմոս փշլին (որ էր ինքն յամանացին, եւ 'ի բարեկն ժմէկ ինչ կեցնէ՛, զայլով յընձի միարան): Եւ նստաւ Թաթառն Կ.Պոլսոյ: Եւ սա շինել եւս զվարժագանան նազան վն հնտաւոյն մարց, եւ զվարժութիւնն վերացոյց տանել յեկեղեցին մար, եւ անկնուղ թողել եւս զանկնունն նց: Եւ այլ պատիժս նց ըստ արարմանն առաջինն էր: Այն եւ սա խիտա յայն զվրան եղև ը նա. բայց ոչ կարաց հաշտոնաւ յաւս ազգին, եւ ոչ սիրեցաւ նստիւն, զի միշտ չընունէ լինէր սաս եւ անգ մէ աւել զայս պարիքն եւ զառաջինն խնդրելն, մինչև որ յամանն Դեմետրիոսի ժժ յարկարկէի ոյն յիկն 'ի յուսմանն պարքն, վերադառնալ 'ի վր պարիքն 'ի մէջ (Սէ. Աթանայ) 'ի զղբալն, եւ նա յարուցնէ՛ յարժաւոր փոխաւս գէղ 'ի պահապանն եւ անգ թաքտաւ 'ի խոր ինչ տեղի զարանով պննին, եւ քանի մի կեցողի ուրեկոյց անցնէ՛ զթախմարեանն արունցն 'ի պարիքներն, եւ մէ գտին: Եւ յետոյ հնգե անէնք 'ի նցնէ թին յոյնաւ, եւ պին քանի մի առաւ աղատեաց, եւ զղբաթին նորոգեաց եւ մուխարէր եղև կրկին, եւ պնպն գնաց եւ վարեւա ժմէկ ինչ, եւ չեղև հնար ինքն զինքն սիրել առայ ազգին, զի ետանն ինն ունէր զանուն իւր պատանդաց այս. վնջ չնք ուզէր տանել բազմի՛ փնչէ հասուցն պն կէան, որ 'ի Ում (1231-1661=1782) Թաթիս յամանն մարտի Խ, յար առաջ չըջըթի ալ տանել հառու, եւ յեցին յարարոր 'ի խառնել նստել, մինչև յարբգն կկեալ ըստ կամայն յընցէ ան ուր եւ կամպի:»

Սարգիս Կաթի այս գրուածն որ անտիպ է ցարդ, Կ.Պոլսոյ չայ պատրիարքներու եւ մասնաւորապէս Սայր եկեղեցւոյ պատմութեան մէկ կարեւոր էջը կը յօրինէ, հարկ է որ ձեռք այն հոս:

* * *

Բռնաւոր Եովհ. Համատանցինն տեղ ժողովուրդը նորէն Զաքարիա Վարդապետին կը վերաբերէ Պատրիարք, զայն՝ երեւակայեցէ՛, աւելի նուազ բռնաւոր համարելով, եւ իրաւ ալ սա իր երկրորդ պատրիարքութեան առաջին տարինն մէջ իբլ մը տարբեր ընթացք կ'ունենայ, հետզհետէ կ'աշխատի սիրաշահիլ չայկամոյրիկները, բայց ժամանակ անցնելն յետոյ, դարձեալ կը վերսկսի խժգոժական աններող ընթացք մ'ունենալ անոնց գէժ, եւ յանդիւրէն նեմարկել զանոք այնպիսի տանջանքներ, հալածանքներ, որոնք ամենասեւ կեղան եղած են անոր ճակտին, հակառակ որ նա իր պատրիարքական երկարատեւ պաշտօնավարութեան մէջ մէկէ աւելի ազգօգուտ եւ լուսգործներով ալ կը փայլի, կրթական պատրիարքի համբաւը կ'ունենայ:

(Հարաւարտել) 80.ՁԹ. ՎԱՂԱՄ Ե. ԹՈՂԳՈՍԻԱՆՍ